

Оксана ШПАК

**МАЛЯРСТВО НА СКЛІ
СХІДНОГО ОПІЛЛЯ
ТА ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ
середини — другої половини ХХ ст.
(матеріали польових досліджень 2011 р.)**

У статті на основі польових досліджень 2011 р. розглянуто деякі аспекти становлення і побутування малярства на склі на Східному Опіллі та Західному Поділлі у середині — другій половині ХХ ст. Визначено типологію творів, виявлено імена окремих майстрів, введено у науковий обіг невідомі артефакти.

Ключові слова: малярство на склі, типологія творів, ікони, картини, декоративні композиції, майстри малярства на склі.

© О. ШПАК, 2012

Українська народна ікона на склі ХІХ — початку ХХ ст. належить до порівняно пізніх і відносно коротких у часі етномистецьких традицій. Проте за силою емоційного вислову й художньою виразністю вона постає як яскраве і своєрідне мистецьке явище. Після остаточного згасання у першій чверті ХХ ст., на зміну «первинній» прийшла «регенерована» — «вторинна етномистецька традиція» [8, с. 96] малярства на склі. Вона розвивалася від середини ХХ ст. у традиційному ареалі давньої ікони на склі (на Покутті, Гудульщині, Буковині), а також поширилася у менших масштабах на прилеглі та віддалені від західного регіону терени (на Поділлі, Бойківщині, Поліссі та ін.). Хронологічні межі «вторинної етномистецької традиції» охоплюють період кінця 1940-х — початку 1980-х рр. На відміну від давніх ікон на склі, твори «новішого покоління» недостатньо представлені у музейних та приватних збірках і досі залишаються маловивченими. Тому для висвітлення цього питання є актуальними польові дослідження, які дають змогу з'ясувати етапи історії, особливості побутування і занепаду цього явища, зібрати цінний фактологічний матеріал¹.

Відроджена у середині ХХ ст. «вторинна» або «друга» традиція народного малярства на склі практично не стала предметом наукового вивчення. Цього питання лише у загальних рисах торкалися у своїх публікаціях Д.Н. Гоберман [1, с. 46, 62], В.П. Откович [4, с. 9; 6, с. 464], М. Селівачов [7, с. 138, 140—141], М. Гринюк [3, с. 407—416], В. Лукань [5, с. 328—330], однак зазначений регіон не увійшов у поле зору наукових студій. Тому постає актуальним простежити розвиток «вторинної етномистецької традиції» малярства на склі Східного Опілля та Західного Поділля для повнішого відтворення загальної картини розвитку українського малярства на склі.

Мета публікації — на основі здобутого у ході польових досліджень фактологічного матеріалу ви-

¹ Стаття базується на матеріалах комплексної мистецтвознавчої експедиції відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України на Східне Опілля та Західне Поділля (Бережанський, Підгаєцький, Бучацький, Монастирський, Заліщицький, Борщівський р-ни Тернопільської обл.). Дата проведення: 3.06.2011 — 16.06.2011 р. Керівник експедиції: Болюк О.М., учасники експедиції: Никорак О.І., Федорчук О.С., Мотиль Р.Я., Козакевич О.Р., Шпак О.Д., водій мікроавтобуса: Романів В.Т.

світлити аспекти становлення й побутування, причини занепаду «вторинної етномистецької традиції» малярства на склі у вказаному регіоні, з'ясувати типологію творів.

Під час комплексної мистецтвознавчої експедиції 2011 р. встановлено, що досліджувана територія (Бережанський, Підгаєцький, Бучацький, Монастирський, Заліщицький, Борщівський райони Тернопільської області) у середині — другій чверті ХХ ст. була активною зоною побутування народного малярства на склі. Конкретні артефакти виявлено й зафотографовано у селах: Біще, Шумляни, Щепанів, Миколаївка (хутір Лівче), Шутроминці, Блищанка, Трійця, Монастирок, Вербівка, а також у збірках Підгаєцького районного краєзнавчого музею та Борщівського обласного краєзнавчого музею. Усні відомості, отримані від носіїв етнічної культури, підтверджують широке побутування таких творів у вказаний період у таких населених пунктах: Стриганці, Вістря, Сновидів, Барिश, Звенигород, Новосілка, Мирне, Касперівці, Лисичники, Щитівці, Дзвиняч, Зелений Гай, Устечко, Бедриківці, Гермаківка, Залісся, Пищатинці. Очевидно, під час подальших досліджень цей перелік вдасться значно розширити.

На основі виявленого фактологічного матеріалу та вербальної інформації, отриманої від респондентів, можна стверджувати, що за типологією твори малярства на склі середини — другої половини ХХ ст. поділялися на ікони, картини та декоративні мальовані рамки.

Ікони на склі, ймовірно, не набули значного поширення у ХХ ст. в досліджуваному регіоні, на відміну від Покуття, Гуцульщини й Буковини, де під час мистецтвознавчих експедицій 1998—2008 рр. було зафіксовано більшу кількість артефактів. Очевидно, це зумовлене відсутністю на Поділлі давнішої традиції малярства на склі (ХІХ ст.). В експозиції Підгаєцького районного краєзнавчого музею представлені дві ікони на склі середини — другої половини ХХ ст.: «Чаша і Євангелія» та «Хресту Твоєму поклоняємося...». Ці експонати надійшли до музею зі с. Рудники Підгаєцького р-ну².

² Записано 07.06.2011 р. від завідувача Підгаєцького районного краєзнавчого музею Манюка Богдана Івановича, 1965 р. н. у м. Підгайці Тернопільської обл.

Ікона на склі «Пресвята Євхаристія» («Чаша і Євангелія»). Середина — друга половина ХХ ст. зі с. Рудники Підгаєцького р-ну. Підгаєцький районний краєзнавчий музей. Фото автора 2011 р.

Ікона на склі «Хресту Твоєму поклоняємося, Владико...». Середина — друга половина ХХ ст. зі с. Рудники Підгаєцького р-ну. Підгаєцький районний краєзнавчий музей. Фото автора 2011 р.

Із повідомлень респондентів дізнаємося, що у м. Коропець Монастирського р-ну мешкав майстер-самоук Мельник Михайло Ількович (1928—1970), який протягом 1960—1967 рр. малював ікони, зокрема: «Чаша і Євангелія», «Хрес-

Шупляк Ніна Дмитрівна з картиною на склі початку 1960-х рр. (її ж авторства), с. Біще Бережанського р-ну Тернопільської обл. Фото автора 2011 р.

Шупляк Ніна Дмитрівна. Картина на склі «Їхав козак на війноньку». 1970-ті рр., с. Біще Бережанського р-ну Тернопільської обл. Фото автора 2011 р.

ту Твоєму поклоняємося...»³. Образи майстра у 1960—1965 рр. замовляли мешканці зі с. Нижнів Тлумацького району Івано-Франківської області, де такі твори «ще донедавна висіли у хатах».

³ Записано 09.06.2011 р. від Гаврилишина Михайла Петровича, 1950 р. н. у м. Коропець Монастирського р-ну Тернопільської обл.

У фондах Борщівського обласного краєзнавчого музею зафотографовано скляний овальний образок кінця ХІХ — початку ХХ ст., промислового виготовлення: посередині — образ Пресвятого Серця Христового (спосіб чорно-білого друку зі звороту скла), довкола — віночок з «прорізаних» у чорному тлі рослинних мотивів, під незаповнені фарбою площини підкладено тонку зібгану фольгу⁴. Ця хатня ікона, ймовірно, потрапила на українські землі на початку ХІХ ст. як імпорт із сусідніх західних теренів.

Стислу інформацію про побутування ікон на склі подали уродженці Підгаєччини та Бучаччини: «Колись [у 1944 р.] таких образків багато продавали: Матінку Божу, Ісуса Христа, ангеликів маленьких, шкляних... Мальовані «на золотці» вони були. Це сам образ був мальований, не фото. А коло образа були цвіточки — більші, менші»⁵; «образ був мальований на склі, не тільки квіти»⁶. Ці та подібні свідчення респондентів дозволяють скласти певне уявлення про іконографічний репертуар та декоративне вирішення таких творів.

Картини на склі, поряд з іконами, належать до найменш збережених творів «вторинної етномистецької традиції». Понад два десятки скляних картин пощастило віднайти у с. Біще Бережанського р-ну. Їх автор, — Шупляк Ніна Дмитрівна, народилася 1939 р. у с. Рахни Польові Тиврівського р-ну Вінницької обл. У 1959 р. після закінчення Заліщицького сільськогосподарського технікуму вона оселилася у с. Біще, де спочатку працювала агрономом, згодом — вчителем образотворчого мистецтва і паралельно — біології. У вільний час малювала для себе та односельців картини. У 1960—1980-х рр. її роботи були чи не в кожній хаті у с. Біще, а також у довколишніх селах — Поручині, Урмані.

Завдяки зустрічі та спілкуванню з Н.Д. Шупляк вдалося зібрати цінний матеріал до біографії й творчого портрета майстрині. Варто зацитувати спогад про перше враження від малярства на склі, яке, оче-

⁴ Борщівський обласний краєзнавчий музей (без інв. номера).

⁵ Записано 08.06.2011 р. від Стасів (дівоче — Яцків) Ярослави Михайлівни, 1931 р. н. (уродж. м. Підгайці) у с. Бариш Бучацького р-ну Тернопільської обл.

⁶ Записано 11.06.2011 р. від Жешньовської Надії Іларіонівни, 1963 р. н. (уродж. с. Цвігова) у с. Звенигород Бучацького р-ну Тернопільської обл.

видно, вплинуло на її подальші художні зацікавлення: «Мені дуже запам'яталося, коли на базарі я вперше побачила картину на склі «Дівчинка з котиком». Це було десь у 1951—1952 рр. Малювати на склі я почала у 13—14 років»⁷. Техніку малярства на склі майстриня освоїла самотужки, причому перші спроби були не зовсім вдалим: «Я ще навіть не знала тієї техніки добре. Намалювала «Несе Галя воду» просто так, аквареллю, гуашшю. Поставила, а воно все потекло. Аж тоді я довідалася, що треба тушшю обводити і малювати олійними фарбами. Тоді я почала вже більше малювати на склі, мама дуже мене підтримувала. У ті часи не було чим прикрашувати хати і малярство на склі — то було дуже велике, бо мама собі почіпала в хаті... Полишала я багато тих картин на Вінниччині»⁸.

Згідно інформації, отриманої від Н.Д. Шупляк, малярство на склі «увійшло в моду» у с. Біще в 1960-х рр. Люди надавали перевагу картинам на склі, оскільки, за словами майстрині, вони були виразнішими, ніж мальовані на полотні, до того ж їх виконання займало менше часу. Найбільш інтенсивно (у творчому плані) Ніна Дмитрівна працювала протягом 10 років — до початку 1970-х рр. Коли ж стала завучем школи, а згодом — директором, то через брак часу перестала виконувати замовлення і малювала тільки «для себе».

Основний доробок Н.Д. Шупляк становлять картини. У 1960-х рр. вона починала малювати ікони на склі, але була змушена припинити, оскільки, згідно її спогадів, «за тих часів мала великі неприємності». Майстриня повернулася до створення ікон аж на початку 2000-х рр. Під час польових досліджень у с. Біще зафотографовано 24 роботи Н.Д. Шупляк, виконані на склі у різні періоди творчості: «Дівчина з оленем» (поч. 1960-х), «Букет», «Троянди» (1961—1963); «Портрет Т. Шевченка» (1960-ті, 1970-ті); «Лісова пісня» (1970-ті); «Їхав козак на війноньку» (1970-ті), «Портрет І. Франка», «Тече вода із-за гаю...», «Садок вишневий коло хати...», «Козак від'їжджає, а дівчи-

Шупляк Ніна Дмитрівна. Ікона на склі «Свята Родина». 2007—2008 рр., с. Біще Бережанського р-ну Тернопільської обл. Фото автора 2011 р.

Скляне декоративне обрамлення з розписом для іконофотокопії «Страждальна Мати». Середина — друга половина ХХ ст., с. Щепанів Козівського р-ну Тернопільської обл. Фото автора 2011 р.

на плаче...» (1970—1980-ті); «Різдво Христове», «Свята Родина» (2007—2008) та інші.

Картини на склі малював вже згаданий майстер М.І. Мельник у м. Коропець. Його доробок становили парні композиції «Гуцул» і «Гуцулка», а також краєвиди, натюрморти та букети (зокрема «Букет»)». У с. Горигляди зафіксовано відомості про

⁷ Записано 04.06.2011 р. від Шупляк (дівоче — Черкевич) Ніни Дмитрівни 1939 р. н. у с. Біще Бережанського р-ну Тернопільської обл.

⁸ Записано 04.06.2011 р. від Шупляк (дівоче — Черкевич) Ніни Дмитрівни 1939 р. н. у с. Біще Бережанського р-ну Тернопільської обл.

⁹ Записано 09.06.2011 р. від Гаврилишина Михайла Петровича, 1950 р. н. у м. Коропець Монастирського р-ну Тернопільської обл.

Спосіб розташування образків у скляних декоративних рамках-ромбах в інтер'єрі житла. Друга половина ХХ ст., с. Блищанка Заліщицького р-ну Тернопільської обл. Фото автора 2011 р.

малярство на склі — «букети», «квіти», «пташки», «кугутики» тощо. За свідченням інформаторів, такі картини малювали у 1950—1960-х рр. окремі місцеві мешканці, однак «не на продаж, а тільки для себе та для сусідів»¹⁰.

Найбільший пласт артефактів, що побутували у середині — другій половині ХХ ст. на досліджуваній території, складають скляні декоративні рамки для іконок-фотокопій — прямокутні, частіше — квадратного формату (їх чіпляли за один кутик на стіну). Такі обрамлення найчастіше розписані стилізованими рослинними мотивами, зрідка — геометричним орнаментом; під розмальоване скло, як правило, підклеєно сріблясту фольгу. Протягом експедиційного періоду зафіксовано понад п'ятдесят таких творів, записано відомості про їхнє побутування.

Сьогодні є досить рідкісними приклади функціонування декоративних скляних обрамувань у житлових приміщеннях. Тому випадки, коли такі твори ще перебувають в інтер'єрі, заслуговують на особливу увагу. Зокрема, у с. Щепанів Козівського р-ну зафіксовано дві ікони-фотокопії середини — другої половини ХХ ст. «Христос Страсний» і «Страждальна Мати», підклеєні під скло, декороване мальованим вінком із квітів на тлі сріблястої фольги¹¹.

¹⁰ Записано 10.06.2011 р. від Підгірного Михайла Федоровича, 1945 р. н. у с. Григяди Монастирського р-ну Тернопільської обл.

¹¹ Ікони належали Кондрат (дівоче — Дяківській) Софії Данилівні (1914—2000), вони досі висять у помешканні

У с. Миколаївка Бучацького р-ну, де в минулому активно побутували мальовані на склі обрамування, вони збереглися на хуторі Лівче: в інтер'єрі хати сфотографовано два образки у прямокутних скляних рамках та чотири — квадратного формату¹². У с. Губин Бучацького р-ну у помешканнях людей похилого віку досі функціонують ікони-фото у скляних розписаних рамках-квадратах. Зі слів місцевих жителів, їх придбано на відпусті у Зарваниці¹³.

Своєрідний «ансамбль» ікон, розміщених в інтер'єрі хати на стіні навпроти входу пощастило зафотографувати у с. Блищанка Заліщицького р-ну. Невеличкі образки-фото у скляних мальованих рамках, з підклеєною фольгою розташовані попарно (один над одним) поміж більшими паперовими іконами (хромолітографіями і фотокопіями). Як пояснила господиня, у цьому домі донедавна мешкала літня жінка, і на стіні залишилися її ікони¹⁴. Наведені приклади сучасного побутування зразків малярства на склі у внутрішньому наповненні житла скоріше є винятками, що зумовлені прагненням спадкоємців або теперішніх власників зберегти такі твори як згадку про рідних людей (Щепанів), відсутністю потреби змінювати обставу хати (Блищанка) або ж небажанням осіб похилого віку розлучатися зі звичними елементами наповнення інтер'єру (Миколаївка, Губин).

Під час експедиції вдалося зафотографувати низку взірців малярства на склі середини ХХ ст, які вже не виконують своєї функції оздоблення житла. Так, у с. Трійця Борщівського р-ну зафіксовано дві скляні рамки з образками-фотокопіями «Пресвяте Серце Христа» і «Пресвяте Серце Марії» (донедавна висіли на стіні, а сьогодні зберігаються як родинна реліквія). З розповіді онуки дізнаємось, що колишня власниця Кудлик (дівоче — Колесса) Марія Михайлівна (1903—1992) була переселена у 1945—

її доньки Бабій (дівоче — Кондрат) Богдани Петрівни, 1950 р. н. у с. Щепанів Козівського р-ну Тернопільської обл. Фото 05.06.2011.

¹² Власність Гуцман Павліни Михайлівни, 1934 р. н., с. Миколаївка, хутір Лівче Бучацького р-ну Тернопільської обл. Фото 10.06.2011.

¹³ Записано 10.06.2011 р. від Ціник Марини Іванівни, 1933 р. н. у с. Губин Бучацького р-ну Тернопільської обл. Фото 10.06.2011.

¹⁴ Записано 13.06.2011 р. від Гуменюк Наталії Василівни, 1947 р. н. у с. Блищанка Заліщицького р-ну Тернопільської обл. Фото 13.06.2011.

1946 рр. зі с. Хотинець Ярославського повіту (тепер — територія Польщі), звідки й привезла ці образки¹⁵. Підтвердженням цього може бути своєрідна стилістика (тло обрамувань зі зворотнього боку заповнене чорною фарбою за допомогою трафарета), відмінна від переважної більшості бачених під час експедиції творів малярства на склі.

У с. Шутроминці Заліщицького р-ну зафіксовано п'ять скляних рамочок з підклеєними образками-фото. Згідно з відомостями респондентів, таких творів було значно більше, але після згасання традиції ними не надто дорожили і значна кількість їх розбилася¹⁶. Три образки-фотокопії у мальованих на склі рамках зафотографовано у с. Шумляни Бережанського р-ну. Теперішній власник не зміг надати інформації про обставини і час їх набуття, але зберігає твори, мотивуючи тим, що це обрамлення іконок¹⁷. У с. Монастирок Борщівського р-ну, куди образки у розписаних скляних рамках у 1940—1950-х рр. масово привозили на відпуст, зафотографовано двадцять шість таких творів¹⁸. Скляну мальовану рамку, вже без образка, з пошкодженим розписом, зафіксовано у с. Вербівка Борщівського р-ну¹⁹.

Крім фіксації артефактів, важливу частину польових досліджень складають результати опитування місцевих мешканців, що дають змогу уточнити хронологічні межі та особливості розвитку «вторинної етномистецької традиції». Її появу респонденти датують кінцем 1930-х — 1940-ми рр. Це підтверджується згадками про продаж творів малярства на склі у 1935—1940 рр. у крамницях міста Бережан²⁰,

Скляна рамка з декоративним розписом — обрамлення для ікони-фотокопії «Пресвяте Серце Ісуса Христа». Привезена у 1945—1946 рр. зі с. Хотинець Ярославського повіту (тепер — територія Польщі), с. Трійця Борщівського р-ну Тернопільської обл. Фото автора 2011 р.

Скляна рамка з декоративним розписом — обрамлення для ікони-фотокопії «Свята Родина». Середина — друга половина ХХ ст., с. Губин Бучацького р-ну Тернопільської обл. Фото автора 2011 р.

побутування мальованих на склі рамок у 1939-му — 1940-х рр. у с. Космирин²¹ та у 1939 р. у с. Вербівка²². Розповідь респондентки 1926 р. н. свідчить про поширення цих творів у кінці 1930 — на початку 1940-х рр: «Як я ще дівчиною була, підлітком, —

¹⁵ Записано 15.06.2011 р. від Бельмеги Світлани Богданівни, 1967 р. н. у с. Трійця Борщівського р-ну Тернопільської обл. Фото 15.06.2011.

¹⁶ Записано 12.06.2011 р. від Ємчук Галини Павлівни, 1981 р. н. у с. Шутроминці Заліщицького р-ну Тернопільської обл. Фото 12.06.2011.

¹⁷ Записано 06.06.2011 р. від Левика Олексія Миколайовича, 1951 р. н. у с. Шумляни Бережанського р-ну Тернопільської обл. Фото 06.06.2011.

¹⁸ Власність Перун Марії Петрівни, 1948 р. н., с. Монастирок Борщівського р-ну Тернопільської обл. Фото 14.06.2011.

¹⁹ Власність Юськів (дівоче — Павлюк) Марії Пилипівни (1920—1978). Записано від Юськів Ольги Йосафатівни, 1956 р. н. у с. Вербівка Борщівського р-ну Тернопільської обл. Фото 15.06.2011.

²⁰ Записано 03.06.2011 р. від Шагай Марії Олексіївни, 1925 р. н. у с. Жуків Бережанського р-ну Тернопільської обл.

²¹ Записано 09.06.2011 р. від Лопушняк Наталії Едвардівни, 1934 р. н. у с. Космирин Бучацького р-ну Тернопільської обл.

²² Записано 15.06.2011 р. від Січкач Марії Костянтинівни, 1928 р. н. у с. Вербівка Борщівського р-ну Тернопільської обл.

Скляна рамка з декоративним розписом — обрамлення для ікони-фотокопії «Богородиця з Дитям». Середина — друга половина ХХ ст., с. Миколаївка Бучацького р-ну Тернопільської обл. Фото автора 2011 р.

Скляна рамка з декоративним розписом — обрамлення для ікони-фотокопії «Божя Мати Неустанної Помочі». Середина — друга половина ХХ ст., с. Монастирок Борщівського р-ну Тернопільської обл. Фото автора 2011 р.

були такі образки. Се... обмальовували кругом і прикладали образок, і фольга була»²³. Серед інформа-

²³ Записано 15.06.2011 р. від Грицюк Ганни Семенівни, 1926 р. н. у с. Вербівка Борщівського р-ну Тернопільської обл.

торів спостерігається виразна тенденція пов'язувати датування творів з конкретними історичними подіями: «Колись були такі образки, у війну... у 1943-му»²⁴; «над вікном висів образ на склі — «Матка Божа», а я так молюся, аби тато прийшли з війни... То се було в 1944-тім»²⁵. Респонденти зі с. Касперівці пригадують побутування таких творів протягом 1930-х — до середини 1940-х рр. — «за Польщі» і «за німців»²⁶.

Період найбільшої інтенсивності явища опитані носії етнічної культури окреслюють 1950-ми — 1960-ми роками: «По війні такі образки, десь у 1950-х роках були»²⁷; «були тут в селі... десь може до 1965 року»²⁸. В окремих населених пунктах традиція побутування декоративного малярства на склі продовжувалася до 1970-х — 1980-х рр.: «десь у 1975-му році воно ще таке тут було»²⁹; «десь у 1980-х років були такі образки в хатах»³⁰. Згідно з усною інформацією респондентів, поодинокі твори малярства на склі досі функціонують у помешканнях осіб літнього віку³¹, або ж були донедавна, доки жили їх власники³². Про небажання вилучати скляні мальовані рамки з обжитого інтер'єру старшими людьми свідчить наступна інформація: «Три роки тому [у 2008 р.] я білила у старшої жін-

²⁴ Записано 12.06.2011 р. від Голуб'як Ганни Яківни, 1930 р. н. у с. Шутроминці Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

²⁵ Записано 09.06.2011 р. від Кушнір Ганни Василівни, 1936 р. н. у с. Вістря Монастирського р-ну Тернопільської обл.

²⁶ Записано 14.06.2011 р. від Прокіпчук Марії Василівни, 1924 р. н. у с. Касперівці Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

²⁷ Записано 11.06.2011 р. від Вуїв Марії Василівни, 1938 р. н. у с. Сновидів Бучацького р-ну Тернопільської обл.

²⁸ Записано 13.06.2011 р. від Навойської Іванни Дмитрівни, 1934 р. н. у с. Бедриківці Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

²⁹ Записано 09.06.2011 р. від Гафчук Ганни, 1952 р. н. у с. Космирин Бучацького р-ну Тернопільської обл.

³⁰ Записано 16.06.2011 р. від Каплун Марії Йосипівни, 1947 р. н. у с. Гермаківка Борщівського р-ну Тернопільської обл.

³¹ Записано 12.06.2011 р. від Скоревич Параски Олександрівни, 1947 р. н. у с. Устечко Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

³² Записано 13.06.2011 р. від Качур Олександри Василівни, 1961 р. н. у с. Бедриківці Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

ки і знімала зі стіни образки у скляних рамках, а потім знов почепила на місце... Моя стрийна то до-недавна мала, бо я мастила хату, та й питаю її: «Нащо Вам це, давне таке, — предвічне?». А вона каже: «Най мені буде»³³.

У своїх розповідях респонденти нерідко зазначають масовий характер явища у минулому. Зокрема, про зразки декоративного мальорства на склі у с. Бариш повідомляють: «Таких образків багато колись було у нашому селі»³⁴; «такі рамочки були на стіні, цілий ряд. То хата в хату таке було»³⁵. Досить часто особи старшого покоління акцентують на наявності значної кількості таких творів в інтер'єрі: «Я їх начіпала повно»³⁶; «я мала їх багато, таких образочків»³⁷.

Під час розмов з місцевими мешканцями вдалося з'ясувати основні джерела походження таких творів. На відміну від мальованих на склі ікон і картин, виготовлення декоративних скляних обрамлень залишається цілком анонімним. Респондентам не відомі імена виконавців таких творів, однак вони зазначають, що «образочки фотографовані... завозили з Польщі, а тут вже обклеювали і оформляли, і в скло вбирали»³⁸. Серед мешканців досліджуваної території існує тенденція пов'язувати виготовлення скляних мальованих обрамлень з осередками на теренах сусідньої Івано-Франківської області: «Це переважно «з гуцулів» привозили. Вони се-се малювали і закладали»³⁹; «образки привозили... в нас все казали «гуцули». Вони були

³³ Записано 09.06.2011 р. від Марищук Марії Іванівни, 1963 р. н. у с. Вістря Монастирського р-ну Тернопільської обл.

³⁴ Записано 08.06.2011 р. від Висоцької Оксани Михайлівни, 1974 р. н. у с. Бариш Бучацького р-ну Тернопільської обл.

³⁵ Записано 08.06.2011 р. від Сеньків Ганни Іванівни, 1951 р. н. у с. Бариш Бучацького р-ну Тернопільської обл.

³⁶ Записано 15.06.2011 р. від Сафроняк Стефанії Прокопівни, 1927 р. н. у с. Вербівка Борщівського р-ну Тернопільської обл.

³⁷ Записано 12.06.2011 р. від Кавулич Марії, 1940 р. н. у с. Шутроминці Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

³⁸ Записано 14.06.2011 р. від Шевчик Ярослави Михайлівни, 1940 р. н. у с. Касперівці Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

³⁹ Записано 13.06.2011 р. від Гуменюк Емілії Михайлівни, 1940 р. н. у с. Дзвиняч Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

Скляна рамка з декоративним розписом — обрамлення для ікони-фотокопії «Страждальна Мати». Середина — друга половина ХХ ст., с. Шутроминці Заліщицького р-ну Тернопільської обл. Фото автора 2011 р.

Скляна рамка з декоративним розписом — обрамлення для ікони-фотокопії «Пресвяте Серце Ісуса Христа». Середина — друга половина ХХ ст., с. Монастирок Борщівського р-ну Тернопільської обл. Фото автора 2011 р.

звідти, — як Коломия, як Косів»⁴⁰; «привозили, певно, з Франківщини»⁴¹.

Одним із важливих джерел надходження скляних мальованих рамок була купівля їх на базарах чи ярмарках. Опитані мешканці Тернопільщини пригадують, що такі образки продавали на база-

⁴⁰ Записано 11.06.2011 р. від Микуляк Катерини Андріївни, 1941 р. н. у с. Сокилець Бучацького р-ну Тернопільської обл.

⁴¹ Записано 09.06.2011 р. від Гафчук Ганни, 1952 р. н. у с. Космирин Бучацького р-ну Тернопільської обл.

рах у Заліщиках, Товстому⁴², Борщеві⁴³, Бучачі⁴⁴, Скалі-Подільській⁴⁵, Королівці⁴⁶, — очевидно у більшості міст та містечок Західного Поділля. Поширенню таких творів на Тернопільщині сприяли й більш віддалені поїздки з торгівельною метою на сусідню Івано-Франківщину: «їздили на базар у Городенку і донині їздять»⁴⁷; «жінки їздили на базар до Коломиї, привозили образочки великі, прямо [прямокутні]»⁴⁸.

Поширення образків у декоративних мальованих на склі рамках у середині — другій половині ХХ ст. було тісно пов'язане з місцевими традиціями ходити на відпусти. Респонденти повідомляли, що такі хатні іконки привозили із Зарваниці⁴⁹, їх можна було придбати на відпустах у Монастирку⁵⁰, Устечку⁵¹, Винятинцях й Синькові⁵², Копачинцях⁵³ (Івано-Франківська обл.). Заслуговує на увагу інформація

про реалізацію образків на склі у середині 1940-х рр. у м. Підгайці: «Мій батько був дяком і таке продавав по відпустах. Колись десь брав батько, може, з Польщі привозили. Я дуже добре пам'ятаю, бо мій батько тим займався»⁵⁴. Нерідко інформатори зазначали, що такі твори продавали біля церкви під час храмового свята: «На празнику коло церкви було багато всіляких образків»⁵⁵.

Це один спосіб поширення декоративного малярства на склі — продаж невідомими торговцями, «міннялами», які їздили по селах і, ходячи від хати до хати, пропонували свій «товар»: «Були такі образники, що носили такі образки»⁵⁶; «у 1955—1956 рр., аж до 1960-х... носили по хатах і продавали скляні образки»⁵⁷. У м. Коропець мешкала родина, яка займалася малярством на склі; вони зокрема привозили роботи на продаж у с. Горигляди⁵⁸. Респонденти ацентують на тому, що образки «привозили нетутешні люди»⁵⁹. Частими були випадки, коли такі продавці ікон, намагаючись уникнути санкцій за збут релігійних творів, прикидалися «німими»⁶⁰. Зафіксовано інші свідчення про ухиляння від покарань за збут невідповідних пануючій ідеології творів⁶¹.

Під час численних інтерв'ю вдалося з'ясувати основні способи розташування образків на склі та декоративних мальованих рамок. Найпоширенішими з

⁴² Записано 13.06.2011 р. від Навойської Розалії Йосипівни, 1919 р. н. у с. Бедриківці Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

⁴³ Записано 16.06.2011 р. від Каплун Марії Йосипівни, 1947 р. н. у с. Гермаківка Борщівського р-ну Тернопільської обл.

⁴⁴ Записано 11.06.2011 р. від Блиндовської Стефанії Володимирівни, 1938 р. н. у с. Сновидів Бучацького р-ну Тернопільської обл.

⁴⁵ Записано 15.06.2011 р. від Коник Стефанії Петрівни, 1938 р. н. у с. Трійця Борщівського р-ну Тернопільської обл.

⁴⁶ Записано 14.06.2011 р. від Прокіпчук Марії Василівни, 1924 р. н. у с. Касперівці Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

⁴⁷ Записано 12.06.2011 р. від Ващук Марії Василівни, 1947 р. н. у с. Шутроминці Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

⁴⁸ Записано 11.06.2011 р. від від Микуляк Катерини Андріївни, 1941 р. н. у с. Сокілець Бучацького р-ну Тернопільської обл.

⁴⁹ Записано 12.06.2011 р. від Кавулич Марії, 1940 р. н. у с. Шутроминці Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

⁵⁰ Записано 13.06.2011 р. від Войцеховської Марії Романівни, 1938 р. н. у с. Бедриківці Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

⁵¹ Записано 12.06.2011 р. від Гуцул Марії Марківни, 1944 р. н. у с. Шутроминці Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

⁵² Записано 14.06.2011 р. від Шевчик Ярослави Михайлівни у с. Касперівці Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

⁵³ Записано 10.06.2011 р. від Гуцман Павліни Михайлівни, 1934 р. н., с. Миколаївка, хутір Лівче Бучацького р-ну Тернопільської обл.

⁵⁴ Записано 08.06.2011 р. від Стасів (дівоче — Яцків) Ярослави Михайлівни, 1931 р. н. (уродженки м. Підгайці) у с. Баріш Бучацького р-ну Тернопільської обл.

⁵⁵ Записано 10.06.2011 р. від Гуцман Павліни Михайлівни, 1934 р. н., с. Миколаївка, хутір Лівче Бучацького р-ну Тернопільської обл.

⁵⁶ Записано 15.06.2011 р. від Січкач Марії Костянтинівни, 1928 р. н. у с. Вербівка Борщівського р-ну Тернопільської обл.

⁵⁷ Записано 05.06.2011 р. від Бабій Віри Василівни, 1939 р. н. у с. Щепанів Козівського р-ну Тернопільської обл.

⁵⁸ Записано 10.06.2011 р. від Підгірного Михайла Федоровича, 1945 р. н. у с. Горигляди Монастирського р-ну Тернопільської обл.

⁵⁹ Записано 09.06.2011 р. від Кушнір Ганни Василівни, 1936 р. н. у с. Вістря Монастирського р-ну Тернопільської обл.

⁶⁰ Записано 12.06.2011 р. від Григорків Марії Михайлівни, 1937 р. н. (уродж. с. Хмелева) у с. Шутроминці Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

⁶¹ Записано 10.06.2011 р. від Ціник Марини Іванівни, 1933 р. н. у с. Губин Бучацького р-ну Тернопільської обл.

них були: 1) над вікном; 2) над дверима; 3) збоку біля вікон; 4) на центральній стіні; 5) на бічних стінах. Зокрема, люди пригадують: «Майже в усіх хатах над вікном висів такий образок, щонайменше — два»⁶²; «над дверима було три образочки»⁶³; «переважно їх чіпали боком коло вікон, може по три»⁶⁴. У Заліщицькому районі простежується виразна тенденція розташовувати ромбовидні скляні обрамлення поміж великими образами-літографіями⁶⁵, а також чіпляти їх на сволюку: «У старих хатах на дерев'яних балках, то могло бути і десять, і дванадцять образочків по цілому сволюку»⁶⁶; «у хаті сволок, і вони так прибиті в ряд»⁶⁷ (Дзвиняч, Касперівці). Очевидно, такий спосіб розміщення образків в інтер'єрі семантично пов'язаний із давньою традицією вирізьблювати на сволюках солярні знаки та хрестографіми.

Видається доречним простежити народну термінологію на позначення скляних мальованих рамок. Найчастіше їх номінували: «образочки», «образки»; рідше — «дзвунки» (Бариш, Губин): «такі «дзвуночки» були, — «дзвунками» висіли»⁶⁸; «це — «дзвунка» називали, а тепер кажуть «ромб» або «трикутники»⁶⁹. Зафіксовано й інші назви таких творів: «ромбами» (Вістря), «висіли на кут» (Бедриківці)⁷⁰.

⁶² Записано 07.06.2011 р. від Зьомко Ганни Петрівни, 1944 р. н. у с. Мирне Підгаєцького р-ну Тернопільської обл.

⁶³ Записано 07.06.2011 р. від М'якуш Марії Петрівни, 1961 р. н. у с. Новосілка Підгаєцького р-ну Тернопільської обл.

⁶⁴ Записано 09.06.2011 р. від Лопушняк Наталії Едвардівни, 1934 р. н. у с. Космирин Бучацького р-ну Тернопільської обл.

⁶⁵ Записано 13.06.2011 р. від Гуменюк Емілії Михайлівни, 1940 р. н. у с. Дзвиняч Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

⁶⁶ Записано 14.06.2011 р. від Шевчик Ярослави Михайлівни, 1940 р. н. у с. Касперівці Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

⁶⁷ Записано 14.06.2011 р. від о. Зубика Василя Михайловича, 1971 р. н. у с. Касперівці Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

⁶⁸ Записано 08.06.2011 р. від Висоцької Оксани Михайлівни, 1974 р. н. у с. Бариш Бучацького р-ну Тернопільської обл.

⁶⁹ Записано 10.06.2011 р. від Ціник Марини Іванівни, 1933 р. н. у с. Губин Бучацького р-ну Тернопільської обл.

⁷⁰ Записано 13.06.2011 р. від Качур Олександри Василівни, 1961 р. н. у с. Бедриківці Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

На основі численних опитувань інформаторів вимальовуються основні причини згасання вторинної традиції народного малярства на склі на Тернопільщині, що були характерними й для інших регіонів України. Насамперед це — зміна естетичних смаків, покращення матеріального становища населення: «Були в хатах такі образки, доки не забагатіли люди. А тепер вже купили фаніні»⁷¹; «як вже зачали ліпше люди матися, та й вже такого не хотіли на стіні»⁷²; «зараз поробили євроремонти, та й вже то-то викинули»⁷³. Нерідко місцеві мешканці пов'язують занепад традиції малярства на склі з будівництвом нових помешкань, і відповідно, зміною естетичних критеріїв оздоблення житла: «Як почали будуватися, то вже повикидали. То в старих хатах таке було»⁷⁴.

Підсумовуючи результати комплексної мистецтвознавчої експедиції 2011 р. на Східне Опілля та Західне Поділля, можемо стверджувати, що обстежена територія у середині — другій половині ХХ ст. належала до активного ареалу малярства на склі. Проведені польові дослідження дають змогу розширити існуючі хронологічні межі «вторинної етномистецької традиції», зокрема встановити більш ранню точку її відліку на Тернопільщині: кінець 1930-х — початок 1940-х рр. На початковому етапі становлення «вторинної етномистецької традиції» була ймовірність впливів привізних скляних образків та обрамлень для іконок-фотокопій.

Типологія творів малярства на склі Східного Опілля та Західного Поділля охоплює ікони, картини та декоративні обрамлення. У загальному масиві фактологічного матеріалу ікони й картини представлені незначною кількістю артефактів. Найчисленніший пласт становлять розписані скляні рамки, причому

пільської обл.

⁷¹ Записано 10.06.2011 р. від Колос Ганни Григорівни, 1940 р. н., с. Миколаївка, хутір Лівче Бучацького р-ну Тернопільської обл.

⁷² Записано 16.06.2011 р. від Каплун Марії Йосипівни, 1947 р. н. у с. Гермаківка Борщівського р-ну Тернопільської обл.

⁷³ Записано 13.06.2011 р. від Дзінори Надії Михайлівни, 1964 р. н. у с. Стриганці Бережанського р-ну Тернопільської обл.

⁷⁴ Записано 10.06.2011 р. від Генсіцького Зеновія Франковича, 1952 р. н. у с. Горигляди Монастирського р-ну Тернопільської обл.

результати дослідження свідчать про масовий характер явища у минулому. Масове побутовання зумовило різноманітність способів розташування зразків декоративного малярства на склі в інтер'єрі житла.

Виявлено імена деяких майстрів, що малювали на склі: Шупляк Н.Д. (с. Біще), Мельник М.І. (м. Коропець). Анонімні майстри працювали у м. Коропець та с. Горигляди. Окремі малярі працювали тільки «на замовлення» (м. Коропець), інші — «для себе» та «для сусідів» (с. Біще, с. Горигляди).

Встановлено джерела походження творів декоративного малярства на склі: продаж на базарах та ярмарках, торгівля ними на відпустках і під час храмових свят, поширення через приїжджих «образників», що ходили від хати до хати. До особливостей побутовання малярства на склі на обстеженій території Західного Поділля відносимо тісні зв'язки з невідомими осередками Івано-Франківської області (введення декоративних рамок), а також виконання замовлень для мешканців сусідніх сіл Івано-Франківщини. Характерно, що поширення картин на склі в окремих населених пунктах Бережанщини відбулося завдяки вихідцям з Вінниччини.

До основних причин згасання вторинної традиції народного малярства у 1970 — 1980-х рр. на склі на Тернопільщині слід віднести зміну естетичних критеріїв оздоблення житла та певне зростання добробуту. Функціонування таких творів у наш час належить до винятків і пов'язане прагненням спадкоємців зберегти ці речі як родинні реліквії, а також небажанням старших людей вносити зміни в облаштування інтер'єру свого помешкання.

У цілому ж «вторинна етномистецька традиція» малярства на склі на теренах Східного Опілля та Західного Поділля характерна більш ранньою точкою відліку (кінець 1930-х — початок 1940-х рр.), значною інтенсивністю розвитку у третій чверті ХХ ст. та переважанням декоративного малярства на склі над фігуративним.

1. Гоберман Д.Н. Искусство гуцулов / Давид Гоберман. — М. : Советский художник, 1980. — 51 [8] с., 75 л. : ил.
2. Гоберман Д.Н. По Гуцульщине / Давид Гоберман. — Л. : Искусство, 1979. — 166 с. : ил.

3. Гринюк М. Декоративний розпис на склі / Марія Гринюк // Історія Гуцульщини / гол. ред. М. Домашевський ; заст. ред. Н. Библюк. — Львів : Логос, 2001. — Т. VI. — С. 407—416.
4. Іван Сколоздра. Живопис на склі: Альбом / авт.-упоряд. В.П. Откович. — К. : Мистецтво, 1990. — 120 с. : іл.
5. Лукань В. Український образопис на звороті шкла / Володимир Лукань // Українознавчі студії. — 2002—2003. — № 4—5. — С. 322—330.
6. Откович В.П. Народний живопис / Василь Откович // Поділля. Історико-етнографічне дослідження. — К. : Доля, 1994. — 504 с.
7. Селівачов М.Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) / Михайло Селівачов. — К. : Редакція вісника «Ант», 2005. — С. 138, 140—141.
8. Станкевич М. Мистецтвознавчі аспекти теорії традиції / Михайло Станкевич // Народознавчі зошити. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 1997. — № 2. — С. 91—99.

Oksana Shpak

PAINTING ON GLASS PANELS IN EASTERN OPILIA AND WESTERN PODILIA through the middle to the late XX c.

In the article written on the ground of author's fields studies of 2011 have been considered some aspects of formation and existence of painting on glass panels in Eastern Opilia and Western Podilia through the middle to the late XX c. Definitions have been given as for typology of creations with discovered personal data of several craftsmen; new previously unknown artifacts are introduced into scientific circulations.

Keywords: painting on glass panels, typology of creations, icons, pictures, decorative compositions, craftsmen of painting on glass panels.

Оксана Шпак

ЖИВОПИСЬ НА СТЕКЛЕ НА ТЕРРИТОРИИ ВОСТОЧНОГО ОПОЛЬЯ И ЗАПАДНОГО ПОДОЛЬЯ середины — второй половины ХХ века (материалы полевых исследований 2011 года)

В статье на основании полевых исследований 2011 г. рассматриваются некоторые аспекты становления и бытования живописи на стекле на территории Восточного Ополья и Западного Подолья в середине — второй половине ХХ века. Определена типология произведений, установлены имена отдельных мастеров, вводятся в научное обращение неизвестные артефакты.

Ключевые слова: живопись на стекле, типология произведений, иконы, картины, декоративные композиции, мастера живописи на стекле.